

УДК 37(092)

Світлана Цимбал-Слатвінська

**РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПИСУ «СОВЕТСКАЯ ПЕДАГОГИКА»)**

Світові процеси глобалізації та інформатизації, динамічні зміни в економіці й суспільстві, реформаційні процеси, що мають місце в освіті, визначають особливу увагу науковців до дослідження проблеми розумового виховання особистості.

Вперше проблема розумового виховання виокремилася в окрему педагогічну проблему в історико-педагогічній спадщині педагогів-науковців у 50–60 рр. ХХ ст. До цієї проблеми на сторінках журналу «Советская педагогіка» зверталися Л. Виготський («Мышление и речь»), Л. Занков («Вопросы обучения и развития ребенка»), Д. Богоявленський, Н. Менчинська («О взаимоотношении воспитания и развития ребенка»), М. Гончаров («Строительство коммунизма и школа»), К. Кабанова-Меллер («Формирование у школьников приемов умственной деятельности»), А. Зельберштейн («Полезные педагогические исследования»), В. Сухомлинський («Разум и руки», «Первые шаги самостоятельной трудовой жизни юношей и девушек» тощо).

Дослідження педагогічної спадщини В. Сухомлинського було предметом розгляду вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, П. Даньшов у дисертації «Умственное воспитание школьника на уроке мышления в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского» вказав на творче використання моделей уроків мислення в процесі розумового виховання школяра; О. Артеменко у дисертації «Умственное воспитание младших школьников в системе развивающего обучения» зазначила важливість методів організації дослідницько-експериментальної роботи в навчально-виховному процесі за В. Сухомлинським; зверталися до творчої спадщини В. Сухомлинського і П. Бачинський та Т. Цігнадзе у статті «Розумове виховання дітей як основа розвитку особистості у педагогічних творах Василя Сухомлинського», де представили наукові підходи В. Сухомлинського як творця нової педагогічної системи освіти, в якій спілкування рідною мовою є основою розумового виховання особистості тощо.

Вважаємо, що феноменом унікального педагогічного досвіду у вирішенні проблем розумового виховання є педагогічна спадщина талановитого педагога, науковця В. Сухомлинського.

Метою статті є аналіз праць В. Сухомлинського щодо проблем розумового виховання.

Розумове виховання, був переконаний В. Сухомлинський, здійснюється під впливом навколишнього середовища, він зазначав, що дитина розумово розвивається в процесі навчання тоді, коли накопичення знань, розширення обсягів інформації різного роду учитель розглядає не як остаточну мету процесу навчання, а винятково як один із засобів розвитку її пізнавальних і творчих сил [2, с. 19].

У час, коли роботи закордонних педагогів, науковців, філософів з проблеми розумового виховання піддавалися жорсткій критиці та відвертому ігноруванню, В. Сухомлинський проводив діагностику цих досліджень, впроваджував ідеї стимулювання пізнавальної діяльності в навчально-виховний процес. Особливо педагога цікавили дослідження американського психолога, професора Д. Креча та радянського фізіолога П. Анохіна з питання поліпшення пам'яті. В. Сухомлинський, проаналізувавши ці дослідження, прийшов висновку, що використання фармакологічних засобів при поліпшенні пам'яті малоефективне. Тільки створивши атмосферу гармонійності, розкривши духовний світ дитини, застосувавши методи стимулювання пізнавальної діяльності можна досягнути успіху в вирішенні зазначеної проблеми. Для педагога дитина стала центром всього: суспільство, навколишній світ мав змінюватися для дитини, а не навпаки. Тільки у тісному взаємозв'язку психічного, фізичного здоров'я з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку, сімейного виховання, постійного стимулювання з боку педагогів та батьків пізнавальних інтересів можна досягнути кінцевої мети розумового виховання – виховання гармонійної, духовно багатой, цілеспрямованої особистості, справжнього патріота своєї країни, людини, яка може творити щасливе майбутнє.

У наукових працях розміщених на сторінках часопису В. Сухомлинський та науковці, які досліджували творчий доробок педагога, (Г. Філонов, М. Богуславський) вказували на окремі аспекти розумового виховання: формування інтелектуальних умінь як засобу виховання культури розумової праці, розвитку пізнавальних і творчих здібностей. Зокрема, Г. Філонов, у статті «Выдающийся педагогический талант» зазначив: «Для педагогічної спадщини В. Сухомлинського характерні багатоаспектність і різноплановість. Багатолітній пошук шляхів і методів удосконалення навчально-виховного процесу» [6, с. 36].

Формування педагогічних поглядів педагога відбувалося у період надзвичайно складних суспільно-політичних змін в країні, стандартизації педагогічної науки, навчально-виховного процесу, пануванню партійного та ідеологічного дискурсу [4, с. 12]. У 60-х роках ХХ ст. В. Сухомлинський вніс інноваційні ідеї у побудову навчально-виховного процесу. Педагог поставив в центр своїх досліджень дитину і навколо неї вибудував систему взаємозв'язків та взаємовпливів на особистість. «Він почав вибудовувати систему впливів і взаємовпливів на всю її сутність – фізичну, психічну,

---

інтелектуальну, моральну – через створення гуманного середовища, здатного пробудити допитливість, тобто створити мотиваційне середовище і включаючи в нього сім'ю, природу, школу, учителя, колектив, різні види й типи діяльності, від мінімальних їх проявів до всеохоплюючих» [5, с. 46].

Розумове виховання, на думку педагога, це не лише інтелектуальні здібності, а й стосунки особи і суспільства, моральне та патріотичне виховання, стійка життєва позиція, прагнення до пізнання нового.

Завданнями розумового виховання педагог визначав:

- надання дитині математичних знань;
- вивчення природознавчих наук;
- знайомство з особливістю побудови людського суспільства, важливістю спілкування;
- навчання методам розумової діяльності (спостереження, порівняння, розуміння причинно-наслідкових зв'язків);
- розвиток пізнавальних інтересів;
- формування соціально важливих мотивів навчання, виховання самостійності в навчальній роботі;
- формування інтелектуального компонента культури розумової праці.

У статті «Первые шаги самостоятельной трудовой жизни юношей и девушек» педагог-новатор вказує на важливість розумового розвитку, пізнавальних інтересів як основи розумового виховання та їх значення у питанні подальшого професійного спрямування школярів, трудової діяльності: «високий інтелектуальний рівень, досвід праці, набутий в шкільні роки, – все це не дозволить молодому працівнику замкнутися в рамках визначеного кола обов'язків» [3, с. 73]. Автор проводить паралель між пізнавальними інтересами випускника середньої школи, його розумовими здібностями та подальшим вибором життєвого шляху. Від якості розумового виховання залежить сприйняття в подальшому особою суспільних проблем, виконання ним трудових обов'язків, створення гармонійних стосунків у власних родин.

Особливо високий інтелектуальний рівень, прагнення до пізнання відіграє велику роль при проведенні бесід професійного спрямування (профорієнтаційної роботи). Коли випускник обирає професію не тільки для задоволення суспільних потреб, а за покликанням. «Підготовка до роботи в процесі виконання того чи іншого трудового завдання стає одним із найяскравіших проявів багатого, повноцінного, інтелектуально та ідейно насиченого духовного життя» [3, с. 73].

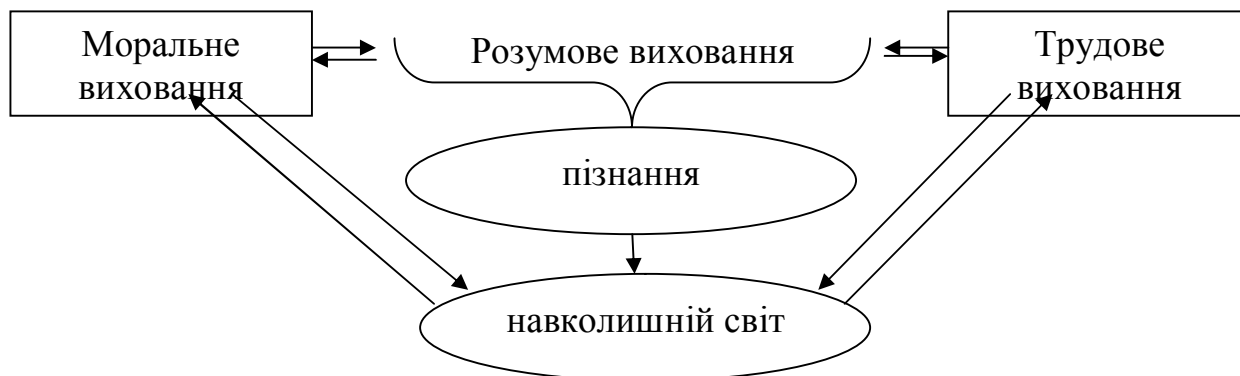
Однією з важливих проблем тогочасної освіти, на думку педагога, є недостатня увага вчителів до пізнавальної діяльності, методів розумової діяльності, розумового виховання загалом. Хоча школярі при опитуванні неодноразово зазначали, що високий рівень знань формує самооцінку і в подальшому стає вирішальним чинником для розвитку особистості:

«виражаючи свої думки та почуття, юнаки та дівчата зазначали, що виконання складної, потребуючої великих розумових зусиль задачі, морально підвищує людину» [3, с. 73].

У статті «Разум и руки» В. Сухомлинський ще раз вказує на невід'ємність розумового та трудового виховання «виховний ефект ручної праці залежить від того, чи потребує процес праці розумових зусиль» [2, с. 16]. Розумова активність, на думку педагога, знижується, якщо учні лише теоретично навчаються основам майбутньої професії, не розуміючи особливостей, не встановлюючи причинно-наслідкових взаємозв'язків. «Поступово вивчення наочності поступилося місцем мисленневому аналізу; діти робили висновки не шляхом тільки наглядного вивчення, а шляхом логічного умовиводу. Досвід переконав, що активність цього мисленневого процесу повністю залежить від того, наскільки тісним був зв'язок між чуттєвою та логічною сторонами пізнання в процесі праці» [2, с. 17].

Аналізуючи концепцію пізнавальної діяльності, як основи розумового виховання, можна схематично зобразити комплексний підхід педагога до вирішення вказаної проблеми [1]

Рис 1. Концепція пізнавальної діяльності за В. Сухомлинським

В. Сухомлинський визначив основним стимулом пізнання інтелектуальну та трудову діяльність. Пізнання як основа розумового виховання – це комплекс стійких морально-інтелектуальних якостей особистості, світоглядна категорія. «Будемо навчати дитину думати, відкриємо перед нею першоджерело думки – навколишній світ. Дамо йому найбільшу людську радість – радість пізнання» – наголошував талановитий педагог [1, с. 96]. Педагог-науковець приділяв велику увагу зовнішнім стимулам і потребував від вчителів спеціальної підготовки до використання на уроках активної розумової діяльності.

На думку В. Сухомлинського тільки розумово активна, високоінтелектуальна людина з високими моральними якостями, розвиненими навичками трудової діяльності зможе в подальшому досягнути успіху бути патріотом своєї країни «Жити, щоб мислити, щоб

залишити себе в славі та честі, могутності і величі Батьківщини – ось якими стимулами ми намагаємося одухотворити надзвичайно складне, тонке та багатогранне бажання бути освіченим, культурним і розумними. Що ж лежить в основі цього бажання як важливого стимулу самовиховання молоді? Радість пізнання» [1, с. 96].

Розробка В. Сухомлинським концепції пізнання – складник розпочатого в кінці 40-х рр. у Павлишській школі педагогічного експерименту, основним завданням якого було дослідити реальні можливості та шляхи всебічно розвиненої особистості.

Педагог був переконаний, що виховання в кожному школяреві морально-інтелектуальних якостей, що ведуть до жаги пізнання, укріплюють віру в свої сили стають основою для формування «щастя насиченого життя» [1, с. 101]. «Щастя, – за визначенням В. Сухомлинського, – це гармонія почуття власної гідності, радості і повноти творчого життя, з однієї сторони, і обов'язку пізнання і почуття обов'язку перед іншими людьми, перед колективом, перед суспільством – з іншої» [1, с. 101].

Розумовий розвиток дитини, за В. Сухомлинським, виступає як процес, що має історичну та соціальну природу, всі основні етапи розвитку якого обумовлені особливостями передавання суспільного досвіду. Розумове виховання, за визначенням педагога, цілеспрямована діяльність учителя з виховання цікавості пізнання до розумової діяльності, розвиток культури розумової праці, що забезпечить пізнання предметів, явищ об'єктивної діяльності в їх взаємозв'язках та відношеннях, створюючи умови для пізнання навколишнього світу, духовно зростаючи.

Педагогічні погляди талановитого педагога В. Сухомлинського з проблеми розумового виховання до цього часу цікавлять науковців-дослідників. Концепція пізнавальної діяльності В. Сухомлинського базувалася на таких провідних ідеях педагогічної системи як оптимізм, увага до внутрішнього світу дитини, ставлення до учня як активного учасника навчально-виховного процесу, його пізнавального аспекту. Особливе значення педагог надавав уважному вивченню та тактовному вставленню до емоційної сфери вихованців, до їхніх почуттів, бажань, прагнень – це все складало першоджерело педагогічного стимулювання.

Творчий доробок з проблеми розумового виховання В. Сухомлинського є цінним внеском у вирішення зазначеної проблеми, адже найвища ступінь виховання – формування гармонійно розвиненої особистості, яку і відзначав педагог як найвищу міру і досягнення людиною повного щастя.

Питання розумового виховання особистості молодшого школяра у контексті педагогічної спадщини В. Сухомлинського, зокрема щодо виокремлення форм та методів цього напряму педагогічної діяльності, – беззаперечно потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуславский М. В. Радость познания в педагогических трудах и опыте В. А. Сухомлинского / М. В. Богуславский // Советская педагогика. – 1985. – № 11. – С. 95–101.
2. Сухомлинский В. А. Разум и руки / В. А. Сухомлинский // Советская педагогика. – 1960. – № 7. – С. 14–21.
3. Сухомлинский В. А. Первые шаги самостоятельной трудовой жизни юношей и девушек / В. О. Сухомлинский // Советская педагогика. – 1958. – № 12. – С. 72–75.
4. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
5. Сухомлинська О. В. Розвиток особистості і освіта: історичний вимір / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2008. – № 2. – С. 41–47.
6. Филимонов Г. Н. Выдающийся педагогический талант / Г. Н. Филимонов // Советская педагогика. – 1978. – № 9. – С. 36–44.